

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE KÖKBOYA VE CEHRİ İLE İLGİLİ BAZI KAYITLAR

IN PRIME OTTOMAN ARCHIVAL DOCUMENTS SOME RECORDS RELATING
KOKBOYA AND CEHRI

Mustafa GENÇ¹

ÖZ

Renk ve boya insanlığın estetik arayışları ile ilişkilendirilebilir. Boyama 1856 yılında kimyasal boyaların elde edilmesine kadar çeşitli bitki, böcek ve deniz kabukluları ile yapılmaktaydı. Doğal boyalar ve boyarmaddeler ülkemizde uzun yıllar önemli ihraç ürünleri arasında yer almıştır. Bu boyarmaddelerin satışı ile ilgili kayıtlar arşivlerimizde mevcuttur. Arşivler milletlerin geçmiş kültürel ve sanatsal birikimlerinin tespit edilmesi, onların değerlendirilmesi ve geleceğe taşınması noktasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle geleneksel sanatlarda bu birikimin değerlendirilmesi ayrıca önem taşır. Modern güçlü bir gelenek sayesinde oluşturulabilir.

Başbakanlık İstanbul Osmanlı arşivlerinde 2008-2012 yılları arasında yaptığımız çalışmalarda doküman, doğal boyarmaddeler ve boyahanelerle ilgili birçok belgeye rastladık. Bu belgelerde genellikle verilen siparişler, satışı yapılan boyarmadde kaynakları ve birçoğu bazı renklerde uzmanlaşmış olan boyahanelerdi.

Bu kayıtlardan yola çıkılarak kökboya, cehri ve mazı boyarmaddesinin üretim yerleri, ihraç edildiği ülkeler ve miktarları gibi konular hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Kimyasal boyaların sentezlenmesine kadar yaygın olarak kullanımına dek halı, kilim ve kumaşların boyanması doğal boyarmaddelerle yapıldığından bunların ne kadar önemli olduğunu anlayabiliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kökboya, Cehri, boya, arşiv, Osmanlı.

---

¹ Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi geleneksel Türk sanatları Bölümü Halı Kilim ve eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı Başkanı genc@sakarya.edu.tr , mustafagencart@hotmail.com GSM: 0-530-3638889

ABSTRACT

Color and dye can be associated with humanity's quest for aesthetics. Coloring in 1856 to obtain chemical dyes of various plants , insects and snails were done with. Natural dyes and dyestuffs in our country for many years has been among the major export products. These dyes are available for sale in our archive records . Archives of artistic and cultural wealth of the nations history, detection, evaluation and their future transport has an important place in the points . In particular, the evaluation of this knowledge in traditional arts are also important . With a strong tradition of modern can be created.

When we studied Archives of Prime Ministry of Ottoman in Istanbul between 2008-2012, found to related documents of weaving, natural dyes and dyestuffs. These documents are usually issued orders, sales resources , and many of the dyes that are specialized in certain colors were dyeing house. These records starting from the madder , dyer, dyestuff production of buckthorn and places, the country exported and the amount of knowledge about issues such as can be. The availability to the widespread use of chemical dyes in carpets, rugs and fabrics are made with natural dyes for coloring how well they are able to understand what is important

Key Words: Kökboya, Cehri, dye, archive, Ottoman.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamı boyunca doğada bulunan bitkileri tanımış, ondan yararlanmış ve değişik alanlarda kullanmaya başlamıştır. Renklendirme işlemi de bu evrelerde gelişmiştir. Bitkileri incelerken sürterek, ezerek ya da kaynatarak boyarmadde olup olmadığını araştırmaya başlamışlardır.

Renk, ışığın bir fonksiyonudur. Psikolojik renk geçmiş ve günümüzde önemli simgesel değerler yüklenmiş, çeşitli duygu ve düşüncelerin iletilmesine yardımcı olmuştur. Estetik öge olmasının yanı sıra evrensel bir simgeselliği açığa vurur. Bu evrensellik dinsel, büyüsel, toplum bilimsel, evren bilimsel, tasavvufi, astrolojik olmak üzere birçok boyutta açığa çıkar. İlk olarak M.Ö. 13.500'e ait olan İspanya'daki Altamira mağarasının duvarında bulunan bizon resminde renkle karşılaşırız (Gegenfurtner, 2005:37). Çevremizdeki tüm nesnelere bir renkle ortaya çıkar. Nesne ile rengi arasında yapısal bir bağ vardır. Nesnenin rengi, görsel algı olarak içinde bulunduğu mekânın ışıklılığına göre değişse de nesnenin renginin yapısal özelliği değişmez. Bu renklendirme de ise kimyasal boyaların sentezine kadar doğal boyarmadde kaynakları ve inorganik pigment ile yapılmıştır.

İ.Ö. 5000'lerde dokumanın bulunmasıyla, dokunan kumaşların boyanması isteği ortaya çıkmış, büyük olasılıkla bu amaçla pigmentler denenmiş fakat elyaf yüzeyine mekanik olarak tutunan pigmentler sürtünme ve yıkama ile kolaylıkla çıktığından başarılı olunamamıştır. Bitkilerdeki boyarmaddelerin kullanımı Tunç Çağı başlarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemden başlayarak 300 civarında bitkisel ve hayvansal doğal boyarmadde kullanılmıştır. Başlangıçta renkli çiçeklerden su ile ekstrakte edilen boyarmaddelerin elyafa aktarıldığı düşünülmektedir. Ancak bu tür doğrudan boyarmaddeler yıkamaya ve gün ışığına karşı dayanaksızdırlar. İ.Ö. 3000'lere ait Çin kaynağında doğal boyalardan söz edildiği, buna dayanarak boyacılıkla ilgili bilgilerin eski tarihlerde doğuda geliştirilmiş olduğu kabul edilmektedir (Öztürk, 1997:91). İ.Ö. 2000 yıl önce Çinlilerin, İndigo ve Çin Yeşili denilen özel boyalarla ipek dokumaları boyadıkları, Mordanlı boyamanın bir rastlantı sonucu bulunduğu, İ.Ö. 4000-3500 yıllarında Hindistan ve Mezopotamya'da ortaya çıktığı sanılmaktadır (Dölen, 1992:86).

Anadolu'da bitki kullanılarak boyama yapılması çok eskilere dayanmaktadır. Osmanlılar döneminde halıcılık ve kilimcilik gibi el sanatlarıyla uğraşılan yerlerde boyacılık yapılmış, boya bitkileri yetiştirilmiştir. Bu merkezlerin başında Bursa, İstanbul, Tokat, Kayseri, Ankara ve Konya gelmiştir. Boyacılıkta önemli bir boya bitkisi olan kökboya (*Rubai tinctoria*)nın Ortaçağ'dan beri kültürü yapılmıştır. İzmir limanından 1875 yılına kadar dış ülkelere satılan kökboyanın değeri 5000.000 altını bulmuştur. Kökboya boyacılık tarihinde Türk Kırmızısı, Edirne Kırmızısı ve Alizari adlarıyla tanınmıştır. 1700'lü yıllarda dünya kökboya ihtiyacının üçte ikisini Anadolu'daki üretim karşılamıştır. Cehri (*Rhamnus petiolaris*) de önemli boya bitkilerimiz arasında yerini almış, tarımı ve ticareti yapılmıştır. Boya materyali olarak batmanı bir altın liraya satılmış olan cehri, halk arasında "altın ağacı" adını alarak geniş bir tarım alanı bulmuştur. İzmir ve Samsun limanlarından Fransa, Almanya ve İngiltere'ye yapılan ihraç artarak devam etmiş, 1963 yılından sonra ihracat miktarı azalmaya başlamıştır (Kayabaşı, 1995:45). Bir başka boya bitkisi olan safranın Anadolu'da 3500 yıldan beri tarımı yapılmış, Tokat'ta yetiştirilen safranın Hindistan'a kadar ihracatının yapıldığı söylenir. Safranbolu ismini bol miktarda tarımı yapılan safrandan almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun çadırları ve üniformalarında kullanıldığı bilinmektedir. 19. yüzyılın başlarında sentetik boyaların bulunması ile doğal boyacılık hızla terkedilmiştir. Ülkemizde ise 1882 yılında sentetik boyaların piyasaya girişiyle doğal boya kullanımı ve buna paralel olarak el dokumacılığı da gerilemeye başladı (Öztürk, 1997:91). Son yıllarda tekstil ve boya endüstrilerinde hızlı teknolojik ilerlemelerle yararlı son ürünler elde edilmekte, ancak yeni ve önemli çevre problemleri meydana gelmektedir. Uzun süreden beri birçok sentetik boyanın sağlık açısından tehlikeli olduğu bilinmekte, endüstri ekolojik olarak çevre dostu ürünler aramaktadır. Tekstil boyarmaddelerinin büyük bir kısmı kanserojen olan aromatik bileşiklerin türevleridir. Benzen ve benzenden türeyen bazı aromatik hidrokarbonların kanserojen oldukları bilinmektedir. Bu bileşiklerin fazla miktarda kullanılması insan sağlığı ve çevre açısından tehdit unsuru olmaktadır (Kayabaşı, 2002:77-84). Bazı sentetik boyar maddelerin çevreye zararlı etkilerinin yanı sıra, insanlarda alerjiye de neden olduğu saptandığından son yıllarda doğal boyalara olan ilgi artmıştır. Boya bitkilerinin birçok kullanım alanları bulunmaktadır. Bunlar, gıda renklendirici, tekstil, kozmetik ve

eczacılık preparatlarının hazırlanması olarak sıralanabilir. Günümüzde sentetik boyarmaddeler nano-teknolojik yöntemlerle üretilmektedirler.

Ülkemizde bitkisel boya kaynağı olarak kullanılabilir 400 kadar bitki türü mevcuttur. En yaygın bilinen boya bitkilerinin başında çivit otu (*Isatis tinctoria*), kökboya (*Rubia tinctoria*), papatya (*Anthemis tinctoria*), muhabbet çiçeği (*Reseda luteola*) gibi bitkiler gelmektedir. Bu bitkilerin ülkemiz ekolojisinde yetiştirilmeleri açısından kısıtlayıcı herhangi bir durum bulunmamaktadır. Muhabbet çiçeğinin Anadolu'daki kullanımı 16. yüzyıla kadar uzar. (Enez, 1987: 80). Bilgisi verilse de kullanılan bitki türünün 400-450, muhabbet çiçeğinin kullanımının Roma'ya kadar gittiği Recep Karadağ tarafından belirtilmektedir.

Ancak 19 Yy'ın ortalarında, gelişen bilim ve teknolojinin sonucu kimyasal boyalar sentezlenmiş ve bitkisel boyaların kullanımı yavaş-yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Bitkilerdeki aktif boyarmaddenin azlığı, yetiştiği bölgelere göre değişiklik göstermesi, boyama tekniğinin zahmetli ve zaman alıcı olması, elde edilen renklerin sınırlı olması, bazı dış etkilere karşı haslık derecelerinin düşük olması, sadece doğal lifleri boyayabilmeleri gibi olumsuz yönleri bitkisel boyalara olan talebi azaltmış ve kimyasal boyalarla rekabet edemeyecek duruma gelmişlerdir (Harmancıoğlu, 1955:5).

1860'lı yıllarda Anadolu'da bulunan Rumların İngiliz sermayesiyle işbirliğine giderek boya fabrikaları açmaları ve fabrikalarında sentetik boyar maddeleri kullanmaları bitkisel boyamacılığa büyük darbe vurmuştur. Her ne kadar 1888 yılında ülkemizde sentetik boyar maddelerin kullanılması yasak edilip doğal boyar maddelerinin kullanılması zorunlu hale getirilse de çıkarları zarar gören İngilizlerin faaliyetleri sonucu sentetik boyar maddeleri yeniden kullanılmaya başlanmış, atalarımızdan miras kalan bitkisel boyamacılık unutulmaya yüz tutmuştur (Demir, 2006:1187-1196).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde ve sonrasında doğal boyamacılık ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Ancak 1980'lerden sonra bazı sentetik boyarmaddelerin toksik ve kanserojen özellikleri ve çevre kirliliğine neden olmalarının farkına varılmasıyla, doğal boyarmaddelerin kullanımlarını yeniden gündeme getirilmiştir (Karadağ, 2007:9).

2. KÖKBOYA

Doğal boyamada en çok kullanılan boyarmadde kaynağı kökboyadır. Yün, pamuk ve ipek elyafının ve kumaşların renklendirilmesinde en önemli kaynak olmuştur. Tüm dünyada “Türk Kırmızısı” olarak bilinen kırmızı renk tonu bu boyarmadde ile boyanmıştır.

Kırmızı renk tonları elde edilmesinin yanı sıra turuncu, kahverengi ve mor rengin elde edilmesinde kullanılmaktadır.

Bugünkü Pakistan'ın İndus Vadisindeki Mohenjo- Daro da yapılan arkeolojik kazılarda MÖ 3250-2770'lere ait iki adet para çantasının (torbası) parçaları bulunmuştur. Bu parçalarındaki eflatun renkli (mor renkli) pamuklu kumaşın kökboya ile boyanmış olduğu varsayılmaktadır. Ancak ne yazık ki bu parçalar korunamamış ve günümüze ulaşamamıştır. Mısırdaki 18. hanedan zamanına ait tekstillerde ki yaklaşık olarak MÖ 1350 yıllarında kökboya kullanılmış olduğu ancak mordan maddesi olarak şapın kullanılmadığı bilinmektedir (Karadağ, 2007:73).

Kökboya gibi cehri (*Rhamnus petiolaris*) de Anadolu'nun önemli ihraç ürünü boya bitkilerindedir (Etikan, 2010).

Kaynaklar I. yüzyılda Doğu ile Batı arasında kökboya ticareti yapılmakta olduğuna işaret eder. Hatta Antik Yunanlı bir yazara göre de ilk kökboya ticareti Hindistan ve Anadolu arasında yapılmıştır. Kökboya Şam ve Tripoli etrafında, Yukarı Mezopotamya, Mısır vahaları, Kartaca ve Endülüs'te geniş ölçüde tarımı yapılmış; Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine ihraç edilmiştir. Kökboya Roma döneminde yetiştirildiği bilinmektedir. Mısırlılar, Antik Yunanlılar ve Romalılar bu bitkiyi boyamada kullanmışlardır. Bu bitkiyi ilk olarak Orta Avrupa'ya getirerek yetiştirmiş olan Romalılardır. Araplar ise bu bitkiyi Romalılardan sonra Avrupa'ya (İspanya'ya) getirmişlerdir. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra kökboyanın ticareti ve tarımı durma noktasına gelmiştir. Kökboya, 800 yıllarından önce doğuda tarımı yapılan bir bitkidir. Orta çağda hem doğuda hem batıda kökboyanın kullanılmış olduğu yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. 8. yüzyılda ise kökboyanın az miktarda bile olsa Avrupa'da tarımı başlamıştır. Daha sonra Bağdat kökboya için önemli boya ticareti merkezi olmuştur. 10 yüzyılda Hollanda ve Almanya dünyadaki kökboya üretiminde oldukça ileri bir yere ulaşmıştır. Hollandalı ve Alman tüccarlar büyük miktarda yerli kökboya ve ithal

edilen kökboya İngiltere ve Norveç'e ihraç etmişlerdir. Ayrıca 10. yüzyılda yüksek kalitede Hazar Denizi bataklık adalarda kökboya üretimi yapılarak Hindistan'a kadar ihraç edilmiştir. 1760 yılına kadar Hollanda ticaretin tekeli elinde tutmuştur. 18. yüzyılın başlarına kadar Hindistan kökboyayı Ortadoğu'dan ithal ederek kırmızı pamuk boyamada en iyi boyamayı yapıyordu (Karadağ, 2007:72-73).

Kökboya (*Rubia tinctorium*) bitkisidir. Boyamacılıkta toprak altı sürgünlerinden yararlanılan kökboya 18. yüzyılın başından 19. yüzyılın ortalarına kadar Orta ve Batı Anadolu başta olmak üzere birçok bölgede yetiştirilmiştir. Bakır Çayı vadisindeki Bakır ilçesinde yetiştirilen ve Bakır adı verilen kökboyalar en nitelikli olanları sayılmış ve bunu Manisa, Akhisar ve Gelenbe'de yetiştirilen kökboyalar takip etmiştir. Anadolu boya bitkilerinin yetiştiriciliğinin yanı sıra bunların doğudan batıya geçişinde de önemli bir merkez olmuş, yetiştirilen bitkilerin Avrupa'ya ihracatı da yapılmıştır. 1700'lerin başında dünya kökboya üretiminin üçte ikisi Anadolu'da üretilmiş ve 1875 yılına kadar sadece İzmir limanından çıkan kökboyanın ekonomik değeri 500 altın liraya ulaşmıştır. İzmir limanından ihracatı yapılan kökboyanın %90'ını da İngiltere satın almıştır. Ancak 1860'lı yıllarda Batı Anadolu'da pamuk üretiminin canlanması kökboya tarımının ve ihracatının hızla gerilemeye başlamasına neden olmuştur (Etikan, 2010).

Kökboya, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir ihraç ürünü olarak ticari bir değer de kazanmıştır (Enez, 1982:10). Avrupa'da ün kazanan ve *Türk Kırmızısı* olarak bilinen rengin ana kaynağı olan kökboyayı Avrupalılar uzun süre ithal etmişler ve daha sonra da kendi ülkelerinde yetiştiriciliği için çalışmalar başlatmışlardır (Etikan, 2011:13). Burada şunu belirtmeliyiz ki "Türk Kırmızısı" pamuğun kökboya ile boyanmasından elde edilen renktir. Birçok yayında bu yün boyanmasından elde edilen kırmızı renk olarak yanlışlıkla belirtilmiştir.

Boyarmaddenin içeriğinde *Alizarin*, *pseudopurpurin*, *purpurin*, *munjistin*, *rubiadin*, *xanthopurpurin*, *purpuroxanthin*, *lucidin*, *chinizarin*, *christofin* ve *anthragallol* bulunur (Karadağ, 2007:72-73).

Ancak kökboyanın boyarmaddesi olan alizarin 1868 yılında sentetik olarak elde edilip piyasaya sürülünce yetiştiriciliği giderek azalmıştır (Dölen 1992:476).

Dünyada bilinen en eski boya bitkilerinden biri olan kökboya, Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılıyordu. Orta Avrupa'ya ilk defa Romalılar daha sonra İspanya'daki Araplar tarafından getirilen *Rubia tinctorium* Ortaçağ'da tüm Avrupa'ya yayılmıştır (Enez, 2009:103).

Alaşehir, Aydın, Bursa, Edirne ve Larissa Osmanlı İmparatorluğu'nun boyahaneleriyle meşhur şehirleriydi (Önal-Kepez, 1989:299-302). Evliya Çelebi'ye göre, Alaşehir'de 70, Aydın'da yine o kadar boyahaneye mukabil, İzmir'de, Basmane civarından geçen Boyacı deresi etrafında yirmi boyahane mevcuttu. Alaşehir ve Aydın'la beraber büyük bir kumaş sanayine sahip olan Bursa'da Anadolu'nun boyacılık merkezlerindendi.

İzmir halılarında, Anadolu ve Suriye'nin ipekli dokumalarında, Tesalya ve Makedonya pamuklularında parlayan Edirne veya Türk kırmızısı, Avrupa'da pek büyük bir şöhrete sahipti. Türk kırmızısının esası kökboya olup, Anadolu ve Rumeli'de geniş bir kökboya ziraatını da peşinden sürüklüyordu (Baykara, 1998:64).

Eskilerde kökboya bitkisinden (*Rubia tinctorium*) elde edilen boya, standart kırmızı boyarmadde idi (Tez, 1987:328).

Kökboya 1 ile 2 metre boyunda, rizozomlu çok yıllık ve verimli topraklarda yetişen bir bitkidir. Yazın büyüyen bitkinin soluk sarı renk çiçekleri bulunmaktadır. Kışın ise bitkinin çiçekleri dökülür fakat ilkbaharda yeniden açar. Yaprakları 4 ile 6 adet, aynı boğumdan daireseldir. Kökboyanın büyük bir olasılıkla anavatanı Anadolu'dur (Karadağ, 2007:72-73).

Anadolu Türk Dokumalarında kökboya boyarmadde olarak kırmızı, mor rengin direk olarak turuncu rengin elde edilmesinde ikinci renk olarak kullanılmaktadır.

2.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Kökboya İle İlgili Belgeler

Tarih: _____ Dosya No: _____ Gömlek No:10061 _____ Fon Kodu: MAD.d.

Ada-i Kebir, İsmail ve Bender gibi kalelerin inşaatına tayin olunan bina eminleri, usta, işçi ve arabalar, Böğürdelen, Semendre ve Belgrad kaleleri muhafızlığına tayin olunanlara verilen muhtelif beratlar, kalelerde haric-i keşf inşaatın mimarlar marifetiyle tesbiti ve defterinin tanzimi, top kundaklarının tamirine muktezi demir ve demircilerin tedariki bazı kaleler şaranpolleri haricindeki arsalar satışı, miri arsalarla yapılan binalara tayin olunan icareler,

vefat veya terk dolayısıyla sahipsiz kalan zeamet ve timarların nizam-ı cedide rabtı ve bunun için yapılan yoklamalar, bunların yeniden tefvizi ve ilk tayin senesine ait mahsulün hazineden zabtı, muhtelif mahallerde yaptırılan kalyonlarla bunlara zift, katran ve kereste vesair mühimmatın ve baruthanelere lüzumlu güherçilelerin, baruthane çarhlarının tecdidine muktezi kebir ağaçların tedariki her sene donanmaya müretteb kalyoncu neferatı hakkında ittihaz olunan nizam-ı cedid, Bursa korusu çayırlarına kadimi vechile haftada iki gün su verilmesi, her sene Mısır'dan Haremeyn'e gönderilen gallatın kesir ve noksan verilmemesi tiftik, mazi, kökboya, kıl ve yünden alınacak rüsum-ı cedide, tüm emval ve bakaya-yı miriyenin tahsilatı, Rusya elçisinin avdetindeki masarif, timar ve zeametlerin tefviz ve emsali hakkındaki berat ve ahkam tezkirelerini muhtevi tezakir-i berevat ve ahkam defteri.

Tarih: Dosya No: Gömlek No:6264 Fon Kodu: D.BŞM.d.

İzmir'de tiftik, kökboya vesaire hasılatından alınan rüsumatı havi defter.

Tarih: 29/S /1144 (Hicrî) Dosya No:67 Gömlek No:3315 Fon Kodu: C.BLD.

Aydın, Saruhan ve civar sancaklarda hasıl olup, İzmir vesair mahallere nakil ile satılmakta olan kökboya, kuru incir ve mazinın beher kantarından alınan gümrük resmlerinden maada satanlarından tahsil olunan gümrük resmi mirileri. g.tt

Tarih: 09/Ş /1155 (Hicrî) Dosya No:22 Gömlek No:1072 Fon Kodu: C.DRB.

Haleb ve İzmir Mazi, Palamut ve Kökboya Mukataası mültezimleri yanında istihdam olunmak ve maaşları mültezimler tarafından verilip miriden, tüccardan ve malikane mutasarrıflarından bir şey istememek şartıyla David ve Salamon namındaki Yahudilere sarraflık için berat verilmesi.

Tarih: 21/C /1159 (Hicrî) Dosya No:166 Gömlek No:6988 Fon Kodu: C.ML.

Haleb Muhassılığ mazi, palamut ve kökboya rüsumu.

Tarih: 03/N /1208 (Hicrî) Dosya No:74 Gömlek No:3397 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik, mazu ve kökboyadan alınacak rüsuma dair vukubulan tebliğe cevaben Bozkır kadısından gelen ilam.

Tarih: 17/L /1209 (Hicrî) Dosya No:53 Gömlek No:2464 Fon Kodu: C.ML.

Nizam-ı Cedid rüsumatından Diyarbekir'in Mazo vakfının ve kökboya rüsumunun tahsil ve kabzına memur olup vefat eden Hacı Yasin Efendi'nin zimmetinde kalan üç yüz kırk dokuz kuruş beş paranın müteveffanın muhalefatından alınarak gönderildiğine dair Amid kadısından gelen.

Tarih: 25/C /1211 (Hicrî) Dosya No:211 Gömlek No:8679 Fon Kodu: C.ML.

Alınmakta olan gümrük ve sair vergilerine hanel gelmemek üzere tiftik, mazi, kökboya, boya nevinden olan alaceher ve mazu nevinden olan palamutun her bir kantarından miri için bayilerden resim alınması.

Tarih: 29/Z /1216 (Hicrî) Dosya No:100 Gömlek No:4442 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik, mazi ve kökboya mültezemine kolaylık gösterilmesi. a.g.tt

Tarih: 25/Z /1217 (Hicrî) Dosya No:757 Gömlek No:30811 Fon Kodu: C.ML.

Sıgla sancağının tiftik, mazi ve kökboya rüsumunun yazılı olan kayd ve şartlar dairesinde bir sene için talibi bulunan Hüseyin Kamil'e ilzamu hakkında İzmir mollasına ve bu babda Karaman, Sivas ve Diyarbakır eyaletler ile sair mahallere ayrı yarı birarada hüküm.

Tarih: 29/Z /1217 (Hicrî) Dosya No:757 Gömlek No:30826 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik, mazi, kökboya ve gümrük rüsumuna ve saireye dair temessük. a.g.tt

Tarih: 12/S /1222 (Hicrî) Dosya No:69 Gömlek No:3183 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik, mazi, kökboya, alacehri ve palamutun gümrük resminden başka İrad-ı Cedid Hazinesi için alınacak rüsum.

Tarih: 17/S /1222 (Hicrî) Dosya No:76 Gömlek No:3461 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik ve mazı ve kökboya ve alacehri ve palamuttan ötedenberi alınagelen resimlerden başka olarak alınagelen rüsuma dair müteaddid vilayetlere hitaben hüküm.

Tarih: 29/C /1222 (Hicrî) Dosya No:130 Gömlek No:5656 Fon Kodu: C.ML.

İrad-ı Cedid denilen yapağı rüsumu, tiftik mazo, kökboyası, alacehri ,palamut ve fes boyası rüsumu ahaliye ve tüccarlara zulüm ve taaddi olduğundan 1223 senesi martından itibaren afvı hakkında emrin Vize Yenipazar Mahkemesi sicillerine kayıd olduğu. g.tt

Tarih: 27/L /1242 (Hicrî) Dosya No:313 Gömlek No:18488 Fon Kodu: HAT

Mansure askerleri masarifine karşılık olmak üzere afyon, alacehri ve kökboya, üzüm, keçe ve seccadelerden ve Kazdağı'ndan nakl olunacak kerestelerden birer miktar rüsum alınması hakkında.

Tarih: 23/N /1266 (Hicrî) Dosya No:24 Gömlek No:24 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Karesi Sancağı Rüsumat Mültezimi Hacı Mehmed Efendi ile Karaağaç Kazası ahalisi arasında kökboya ve pamuk rüsum-ı kantariyesi hakkındaki münazaaya dair Karesi Mutasarrıfı'na şukka.

Tarih: 28/C /1267 (Hicrî) Dosya No:32 Gömlek No:7 Fon Kodu: A.}MKT.MHM.

Karesi'de ahali tarafından kökboya, penbe-i ham ve kantar rusumuna vukubulan muhalefetin tahkiki.

Tarih: 10/N /1267 (Hicrî) Dosya No:43 Gömlek No:34 Fon Kodu: A.}MKT.MVL.

Kökboya ve penbe rusumunun tahsili.

Tarih: 03/R /1269 (Hicrî) Dosya No:52 Gömlek No:27 Fon Kodu: A.}MKT.MHM.

Soma ve Kırkağaç kökboya ile pamuk rüsumatı bakayasının tahsili.

Tarih: 22/Ra/1268 (Hicrî) Dosya No:42 Gömlek No:3 Fon Kodu: HR.MKT.

1-Dersaadet Bankası'nın kambiyo için Avrupa'ya çekmiş olduğu poliçelerin bedelatı. 2- Devlet-i Aliyye'ye getirdiği masraf ve bunun bazı tüccarlar tarafından su-i istimal edilmesi. 3- Afyon kökboya, yapağı ve palamut gibi Devlet-i Aliyye mahsulatının, Avrupa'da hemen pazar bulabileceği.

Tarih: 23/Z /1271 (Hicrî) Dosya No:119 Gömlek No:37 Fon Kodu: HR.MKT.

Avrupa tüccarından Ohannes'in cehri, afyon ve kökboya rüsumatının tahsili.

Tarih: 09/B /1277 (Hicrî) Dosya No:181 Gömlek No:13 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Abdülkerim Bey'in, Konyalı Sarraf Karabet zimmetindeki alacağının merkum sarrafın mutasarrıf olduğu Kökboyalığı'nın satılarak esmanından tahsili.

Tarih: 09/Ca/1278 (Hicrî) Dosya No:515 Gömlek No:94 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Kapıcıbaşı Mehmed Halim Ağa'nın mutasarrıfı olduğu kökboyalığına, babası Mehmed Ağa'nın borçlu olduğu Zanyaoğlu Yorgi el koyduğundan muhakeme edilmesi.

Tarih: 17/L /1278 (Hicrî) Dosya No:220 Gömlek No:82 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Mültezim Fertekli Mehmed Ağa'nın Sarraf Zanyaoğlu Yorgiye kefaletten vaki borcunun vekilince kökboyası tarlasının satılarak tahsil edilmesi istenmesi üzerine beliren anlaşmazlığın Niğde'de halli.

Tarih: 10/B /1295 (Hicrî) Dosya No:2078 Gömlek No:40 Fon Kodu: ŞD.

Numune Çiftliği'nde ekimi tecrübe edilmek üzere kökboya tohumu gönderilmesi. (Tuna 1)

Tarih: 28/R /1300 (Hicrî) Dosya No:291 Gömlek No:10 Fon Kodu: ŞD.

Öşür tezkeresi olmayan afyonun harir ve koza hakkındaki muameleye tevfikan zabt ve müsaderesi ve palamut ve kökboya ve meyan kökünde öşür tezkeresi olmayanlardan dahi aşar kaçakları gibi iki kat öşür ahzi suretinin usul ittihazı. (Maliye 7)

Tarih: 29/Z /1300 (Hicrî) Dosya No:70 Gömlek No:3214 Fon Kodu: C.ML.

Tiftik, mazı ve kökboyadan kadimden beri alınmakta olan resme hanel gelmemek üzere tiftiğin kıyyesinden üçer ve mazının kıyyesinden birer para ve kökboyadan ikişer akçe bayilerinden resim alınması için emir ısdarı. a.g.y.tt

Tarih: 12/B /1304 (Hicrî) Dosya No:18 Gömlek No:73 Fon Kodu: MV.

Afyon ile palamut, kökboya ve meyân kökü gibi mahsûllerden gümrük idârelerince öşür tezkiresi aranması, afyondan öşür tezkiresi olmayanların zabt ve müsâderesi, diğerlerinden aşâr kaçakları gibi iki kat öşür alınması şeklindeki usûlün; bazı şikâyetler ile Almanya Sefâretinin isteği üzerine ilgası hakkında.

Tarih: 09/M /1311 (Hicrî) Dosya No:75 Gömlek No:59 Fon Kodu: MV.

Afyon, palamut, kökboya, meyan kökü, cehri ve ketre gibi mahsulattan gümrüklerce öşür tezkirelerinin yoklanması usulünün yeniden ittihazı lüzumuna dair Ankara vilayetinin talebi.

Tarih: 22/M /1311 (Hicrî) Dosya No:251 Gömlek No:18782 Fon Kodu: BEO

Afyon,palamut,kökboya ketre,çehri ve meyankökü gibi mahsulatın ihracatı esnasında gümrüklerde meydana gelen öşür tezkeresi ile ilgili aksaklıkların giderilmesi için gerekli önlemlerin alınması.(Maliye)

3. CEHRİ

Boya bitkilerinin Anadolu'da yaygın oluşu, bitkisel boyacılığın gelişmesinde etken olmuş, bazı boya bitkilerinin de tarımı yapılarak, ekonomiye kazandırılmıştır. Aynı şekilde cehri (*Rhamnus ttinctona*) de çok tanınmış, tarımı ve ticareti yapılmış bir boya bitkisidir (Eşberk-Harmancıoğlu, 1952:42). Boya materyali olarak batmanı bir altın liraya satılan cehrinin, halk arasında "altın ağacı" adıyla anıldığı ve hemen her yerde yetiştirildiği belirtilmektedir. Cehri, Osmanlılar döneminde İzmir ve Samsun limanlarından Fransa, Almanya ve İngiltere'ye ihraç edildiği ve bu ihracatın 1951 yılından 1961 yılına kadar artarak 1963 yılından sonra azalarak devam ettiği bildirilmektedir (Kayabaşı-Arlı, 2001:128).

Cehrinin 15. ile 17. yüzyıllarda dokunmuş olan birçok Anadolu halılarının sarı renklerinde boyarmadde kaynağı olarak kullanılmış olduğu yapılan boyarmadde analizleri sonucu tespit edilmiştir. Ayrıca 20. yüzyılın başına kadar ipek ve yün elyafının boyanması için dünyanın birçok ülkelerine Anadolu'dan ihraç edilmiştir. Cehrinin, Türkiye kökenli olmayan önemli bir türü *Rhamnus saxatills* dir. Bu bitkinin meyveleri Avrupa'da ipek ve yün boyamacılıkta büyük ölçüde ve yaygın olarak uzun yıllar iyi bir boyarmadde kaynağı olarak kullanılmıştır. *Rhamnus saxatills* kurutulmuş meyveleri uzun yıllar İran'dan Avrupa'ya ihraç edilmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı kumaşlarında sarı ve yeşil rengin sarı bileşeninde cehri kullanılmıştır. Cehri 19. yüzyılda da önemli bir boya bitkisi olmuştur. 1872 yılında, Çankırı Sancağında Ziraat Komisyonu'nun oluşturulduğu, tarımda üretim çeşitliliğini arttırıcı yöntem arayışları içinde merkez ilçede 20.000 adet cehri fidanı ekimi yapılmıştır. *Rhamnus petiolaris* türünün 20. yüzyılda da tarımı (kültürü) yapılmıştır. Hereke halılarının ilk örneklerinde sarı renkli kısımlarda genellikle cehri kullanılmıştır (Karadağ, 2007:35).

Ülkemizde el sanatları çerçevesinde kullanım alanına sahip bulunan cehri bitkisi, iki çenekliler (*Dicotyladoneae* sınıfının *Rhamnaceae* familyasının *Rhamnus* cinsine aittir (Korur, 1937:15).

Bu bitki yurdumuzda ala cehri, altın ağacı, boyacı diken, cehri, cehvi, ebicel, kara diken, akdiken, sarı boya ağacı, sarı tane gibi adlarla bilinmektedir. *Rhamnus* cinsinin 110 türü vardır. Boyacılık açısından en önemlileri ise *Rhamnus petiolaris*, *Rhamnus saxatilis*, *Rhamnus cathartica*, gibi türleridir.

Çalı veya ağaççık biçiminde olan *Rhamnus petiolaris* 1000–3000 metre yükseklikteki dağlık, tepelik ve kayalık yerlerde güneşli yamaçlarda, orman açıklıklarında, seyrek ve ışıklı ormanların altında ya da kıyılarda yetişir (Köşker, 1945:28). Yaklaşık 3–4 metre boylanabilir. Yeni fidan üretimi yabanileri aşıl原因arak veya aşılı dallar toprağa daldırma yöntemiyle yapılır. Dalları karşılıklı, gri-kahverengi metamorfoz olarak diken şeklini almıştır. Yan dalları 4–5 cm boyunda; genç sürgünleri genellikle çıplak kırmızimsı-kahverengidir (Kayabaşı-Arılı, 2001:129).

Rhamnus'un bazı türleri yapraklarını dökmemesine rağmen *Rhamnus petiolaris* Yapraklarını döker. Yaprakları genç sürgünlerde karşılıklı, yan dallarda ise 4 ile 8 tanesi bir arada demet halindedir. Mayıs-Haziran aylarında sarı-yeşil renkte küçük çiçekler açmaktadır.

Çiçeklerin sapı 5–8 mm uzunluğundadır. Birkaçı bir arada olan çiçekler yaprakların altında bulunur. Cehrinin meyveleri 6–7 mm çapında olup esmer yeşil renkli ve tüsüzdür. Meyvenin iç kısmında ise parlak sarı renkli 2 ila 4 adet tohum bulunur (Köşker, 1945:28-31). Cehri meyveleri sarı-yeşil olduğu zaman bölgenin denizden yüksekliğine bağlı olarak Temmuz veya Ağustos aylarında toplanır. Toplanan meyveler gölge ve havadar olan bir yerde veya düşük ısıli bir fırında kurutulur. Kurutulan meyveler ağırlıklarının üçte biri kadarını kaybeder (Kayabaşı-Arlı, 2001:129-134).

Cehri bitkisi için, step ikliminin hakim olduğu volkanik yöreler en uygun doğal yetiştirme koşullarına sahiptir bulunur (Köşker, 1945:28-31). Bitkinin yetiştirme alanı ile volkanik III. Zaman (Neojen) arazisi arasındaki ilişkiye dikkat eden ünlü bilgin P.de Tchihatcheff, 1850 yılında yazdığı bir makalede “Anadolu’nun basit bir jeoloji haritası, memleket için bir gün büyük bir zenginlik kaynağı olacak bu boya bitkisinin yetiştirilmesine elverişli yerleri gösterir” demiştir. Özelliği itibariyle, pek arsız olduğundan ekin yetiştirmeyen ince taşlı, bayır yerlerde de pek alâ cehri yetiştirilmektedir bulunur (Köşker, 1945:28-31).

Boya maddesi, cehrinin meyvesinden elde edilir. Cehri, yabancı olarak yetiştirildiği gibi, eskiden aşılansarak ya da çelik dikmek suretiyle cehrilik oluşturulurdu. Yabancı bitkiler aşılansıp bakılırsa güzel ürün verirlerdi. Dikilmiş bir fidan üçüncü yılda ürün vermeye başlar fakat üç yıl daha geçtikten sonra, eğer aşılansamazsa, ürün vermez olurdu. Bazı yıllar bitkinin çiçek düşürüp meyve vermediği veya meyvesinde boya maddesi bulunmadığı görülürdü. Bununla beraber cehri, yetiştiricileri için önemli bir zenginlik kaynağı teşkil ediyordu ve birkaç hektar cehri dikili arazi, sahibine varlık sağlıyordu (Somuncu, 2004:99).

Rhamnus'un bazı türleri yapraklarını dökmemesine rağmen *Rhamnus petiolais* yapraklarını döker. Yaprakları genç sürgünlerde karşılıklı, yan dallarda ise 4 ile 8 tanesi bir arada demet halindedir. Mayıs-Haziran aylarında sarı-yeşil renkte küçük çiçekler açmaktadır. Çiçeklerin sapı 5-8 mm uzunluğundadır. Birkaçı bir arada olan çiçekler yaprakların altında bulunur (Eyüboğlu-Okaygün, 1983:12).

Cehrinin meyveleri 6-7 mm çapında olup esmer yeşil renkli ve tüsüzdür. Meyvenin iç kısmında ise parlak sarı renkli 2 ila 4 adet tohum bulunur. Cehri meyveleri sarı-yeşil olduğu zaman bölgenin denizden yüksekliğine bağlı olarak Temmuz veya Ağustos aylarında toplanır.

Toplanan meyveler gölge ve havadar olan bir yerde veya düşük ısı bir fırında kurutulur. Kurutulan meyveler ağırlıklarının üçte biri kadarını kaybeder (Eyüboğlu-Okaygün, 1983:12).

Geçmişte cehri meyveleri gıda maddelerinde renklendirici ve müshil olarak, günümüzde ise ilaç yapımında kullanılmaktadır. Ancak içerdiği *antrasen* maddelerden dolayı son yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde gıda maddelerinde kullanılması yasaklanmıştır (Baytop, 1984:6).

Bitkisel boyacılığın can damarı olarak nitelendirilen ve meyvelerinden boya elde edilen cehri, eskiden Avrupa piyasalarında Levantin veya Türk cehrisi adıyla büyük bir ün yapmıştır. Türk cehrisinin meyvelerinin büyük ve boyama özelliğinin iyi olması tercih edilmesinde rol oynamıştır. Cehri Anadolu'dan başka İspanya, Fransa, Almanya, Macaristan, Yunanistan ve İran'da da yetiştirilmiştir (Kayabaşı-Arlı, 2001:131).

Anadolu'da cehri Tokat (Erbaa-Zile), Çorum (İskilip, Mecitözü) (Brüggeman- Böhmer, 1982:46), Amasya (Vezirköprü), Sivas, Kayseri, Ankara, Nevşehir (Ürgüp), Niğde, Konya, Yozgat, Maraş, Gaziantep, Sinop (Boyabat), Afyon, Uşak illerinde yetişmektedir (Karadağ, 2007:35).

Cehri meyveleri içerdiği boyar maddeler nedeniyle eski yıllarda iplik ve kumaş boyacılığında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde ise kullanımı az ve yerel olarak bazı bölgelerimizde devam etmektedir. Cehri meyveleri çok sayıda boyarmadde bileşiği içermektedir (Öztiğ, 1959:27). Bu bileşiklerin oranı cehri meyvesinin cinsine, bitkinin yaşına, meyvelerin toplanma zamanına göre değişmektedir. *Rhamnetin*, *rhamnezin*, *quercetin*, *kempferol*. Cehri dünyada ılıman ve sıcak bölgelerde yetişen bir bitkidir (Karadağ, 2007:35).

Cehri meyveleri en çok *rhamnetin* bir glikoziti olan *ksantoramnin* ve bunun yanında *rhamnezin* ve *quercetin* boyar maddelerini glikozit halinde bulundurmaktadır (Kayabaşı-Arlı, 2001:134).

Cehrinin hammadde olarak Anadolu'daki kullanımının tarihi bir hayli eskidir. Yerel boya sanayisini, dokumacılık ve halıcılığı bu madde ile beraber diğer boya bitkilerinin desteklediği bilinmektedir. Cehrinin yetişme alanlarının, genellikle, halı ve dokuma sanayisinin geliştiği yerler olması bir rastlantı değildir (Baykara, 1967:164).

Osmanlı döneminde Kayseri'nin yanı sıra Edirne, Bursa, İstanbul, Tokat, Konya gibi merkezlerde boyacılık zanaatı çok gelişmişti. Başta cehri olmak üzere Anadolu'nun hemen her tarafında ceviz, derici sumacı, kök boya, mazı meşesi, nar kabuğu, hava civa, kızılgaç, sütleğen, boyacı sumacı, kadıntuzluğu gibi pek çok boya bitkisi halı iplerinin boyanmasında kullanılıyordu (TOBB, 1959:24).

3.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Cehri İle İlgili Kayıtlar

Tarih: Dosya No: Gömlek No:856 Fon Kodu: MAD.d.

Sercebeciyan Fazlı Ağa zamanında Cehrin kalesiyle Moskof taburunun muhasarası için cebehaneden vukubulan varidat ve masarifatı muhtevi muhasebe icmal defteri.

Tarih: Dosya No: Gömlek No:13904 Fon Kodu: MAD.d.

Trabzon aşar malından poliçeten gönderilen 300 bin guruşa, daire-i vilayette yapılacak debboylara, Karesi sancağı emvalinden orada mukim Pirbeğli Andonyadi'ye beher on gün zarfında 100 bin guruş itasıyla poliçe alınarak gönderilmesine, Yozgat sancağının Cehri ve Kesre aşar bedelini muhtevi muharrerat kayıt dafteri. (Poliçe).

Tarih: Dosya No:358 Gömlek No:19 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Kayseri'de husule gelen cehriden için, mültezimlere, kantariye namıyla para aldırılmaması.

Tarih: 29/Ra/1220 (Hicrî) Dosya No:40 Gömlek No:1987 Fon Kodu: C.İKTS

İstanbul'da Fazlıpaşa Sarayı, Üsküdar ve Ayazma'daki basmacı esnafı için İskilib ve Çorum havalisinden her sene cehri boyası mübayaa ve irsaline dair sadır olan fermanın okunduğu.
g.tt

Tarih: 09/S /1262 (Hicrî) Dosya No:35 Gömlek No:20 Fon Kodu: A.}MKT.

Dârende kazâsı dağlarında kendiliğinden yetişen cehri fidanlarını aşlamak üzere Kayseri'den ücretli bir kişinin gönderilmesine dâir.

Tarih: 11/Ca/1262 (Hicrî) Dosya No:5 Gömlek No:38Fon Kodu: MVL

Nallıhan kazası ahalisinin dikmekte oldukları cehri ve dut fidanlarından dolayı mazbata ve şukkalari. (4. Anadolu)

Tarih: 23/Ca/1262 (Hicrî) Dosya No:42 Gömlek No:44Fon Kodu: A.}MKT.

Erzurum'un İspir kazasında ipek böceği cehri fidanı ve kök boyası üretilmesi için, Amasya, Kayseri ve Tokat'dan getirilecek ehil kişiler ile maaşları hakkında Erzurum Müşiri'ne emirnâme yazılmasına dâir Erzurum Meclisi'nin mazbatası.

Tarih: 06/Za/1263 (Hicrî) Dosya No:144 Gömlek No:6077 Fon Kodu: C.ML.

İskilib kazası cehrisinden kıyyesi üzerinden gümrük resmi alınmakta ise de mezkûr cehrinin kıymeti düşmüş olduğundan rayiç kıymetine göre bilhesap gümrük resmi alınması hakkında Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ce karar verildiği.

Tarih: 08/Za/1263 (Hicrî) Dosya No:17 Gömlek No:25Fon Kodu: MVL.

İskilib cehrisinin beher kıyyesinin kıymetinden hesaplanarak resm-i gümrük eda olunmakta ise de cehrinin rayici aşağı olub bu keyfiyet haklarında kadri muceb olduğundan bahisle resm-i gümrüğünün aynen verilmesi. (8. Anadolu)

Tarih: 07/S /1264 (Hicrî) Dosya No:165 Gömlek No:8639 Fon Kodu: İ.DH.

Harput kazası aşar ihalesinin cehri yapılması.

Tarih: 01/Ra/1264 (Hicrî) Dosya No:166 Gömlek No:8770 Fon Kodu: İ.DH.

Çorum, İskilib ve Osmancık kazaları cehri aşarının ihalesi.

Tarih: 19/L /1264 (Hicrî) Dosya No:5 Gömlek No:84 Fon Kodu: A.}AMD.

Kayseri ve kazaları'nda cehri öşrü ve rusumat-ı sairenin ihalesinde uygunsuzluk yapıldığından suçluların cezalandırılması

Tarih: 20/R /1265 (Hicrî) Dosya No:181 Gömlek No:68 Fon Kodu: A.}MKT.

Avrupa tüccarından İstoraki'ye teslim edilmek amacıyla ortağı Yovanaki tarafından Nakib oğlu Ahmed vasıtasıyla gönderilen cehri kayığın garkolmasıyla mallar, işe yaramaz bir şekilde Karamürsel'e boşaltıldığından, durumun tetkik edilerek gerekenin yapılmasına dair Konya valisine şukka.

Tarih: 23/N /1265 (Hicrî) Dosya No:218 Gömlek No:43 Fon Kodu: A.}MKT.

Maliye Katibi Mümeyyizi Hacı Rahmi'nin Çorum ve İskilib kazaları bağ ve cehri öşrüyle Osmancık kazası Mültezimi Mustafa Efendi kaza cehri öşrünün iltizamını vekaleten verdikleri Süleyman Efendi'den alacakların tahsiline dair Amasya mutasarrıfına şukka.

Tarih: 19/Za/1265 (Hicrî) Dosya No:20 Gömlek No:5 Fon Kodu: A.}MKT.MVL

Çorum'da cehri aşarını deruhte eden Hacı Rahmi Efendi ile bağlar aşarını deruhte eden Amasya Mal Müdürü Süleyman Efendi arasındaki anlaşmazlığa dair Amasya mutasarrıfına kaime.

Tarih: 19/S /1266 (Hicrî) Dosya No:5 Gömlek No:24 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Divriği sabık Kaymakamı Derviş Ağa'nın deruhde eylediği iltizamdan hasıl olup Kayseri'de bulunan Cehrilerinin satılmasına kolaylık gösterilmesine dair Kayseri Kaymakamı'na şukka.

Tarih: 11/R /1266 (Hicrî) Dosya No:24 Gömlek No:19 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Ömer Ağa'nın 1263 senesinde uhdesinde olan Kayseri cehri aşarını tahsile memur ettiği Hacı Halil'in zimmetine para geçirdiğine ve bu paranın tahsil edilmesine dair Kayseri kaymakamına şukka.

Tarih: 25/R /1266 (Hicrî) Dosya No:24 Gömlek No:83 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Eskicioğlu damadı Mehmed'in; Tacir Yorgi'ye parasını verdiği halde yaptıkları mukavele gereği alması gereken cehriyi alamaması üzerine meclis ve mahkeme yoluyla meselenin halledilmesine dair Ürgüb müdürüne şukka.

Tarih: 19/L /1266 (Hicrî) Dosya No:28 Gömlek No:24 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Kaldırdıkları cehrinin öşürünü mahsul vaktinde almayı fiyatlar yükseldikten sonra isteyen mültezimin bundan men'ini isteyen Kayseri ahalisinin talebinden bahisle gereğinin icrasına dair Ankara Valisi'ne şukka.

Tarih: 27/Za/1267 (Hicrî) Dosya No:104 Gömlek No:91 Fon Kodu: MVL

Kayseri sancağının cehri kantariyesiyle diğer rüsumatı konusunda mültezimler Ahmed Bey ve Sarraf Yorgi'nin müzekkereleri. (9. Adi)

Tarih: 18/Z /1267 (Hicrî) Dosya No:43 Gömlek No:33 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

1- Haneye müdahalenin men'i. 2- Cehrilik Bostanı hasılatının tahsili.

Tarih: 14/B /1269 (Hicrî) Dosya No:163 Gömlek No:85 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın, Eğin'de Kasbar ile cehri bağı nizamına dair arzuhali. (21. Adi)

Tarih: 29/Za/1269 (Hicrî) Dosya No:137 Gömlek No:34 Fon Kodu: MVL

Hacegandan Süleyman Efendi'nin Çumra Cehri aşarından dolayı Esad Ağa ve Kostı zimmi ile Meclis-i Vala'da muhakeme olunması. (17. Adi)

Tarih: 29/C /1270 (Hicrî) Dosya No:301 Gömlek No:12290 Fon Kodu: İ.MVL.

Kayseri'de Cehri aşarıyla rüsumat-ı sairenin ihalesi.

Tarih: 26/N /1271 (Hicrî) Dosya No:165 Gömlek No:47 Fon Kodu: MVL

Eğimli Bağdasar'ın Kaspar ile olan cehrilik bağı nizarı. (21. Adi)

Tarih: 23/Z /1271 (Hicrî) Dosya No:119 Gömlek No:37 Fon Kodu: HR.MKT.

Avrupa tüccarından Ohannes'in cehri, afyon ve kökboya rüsumatının tahsili.

Tarih: 16/S /1272 (Hicrî) Dosya No:109 Gömlek No:6 Fon Kodu: A.}DVN.

Halepli Tüccar Mehmed Ağa'nın kendisine mukavele dışında fazla cehri satan Çorumlu Katipoğlu Hacı Mehmed'le muhasebelerinin görülmesi için Emirname talebi.

Tarih: 05/B /1272 (Hicrî) Dosya No:171 Gömlek No:40 Fon Kodu: MVL

Fezullah nam zatın İbrahim Ağa ile cehrilik arsası münazaasına dair müzekkeresi. (22. Adi)

Tarih: 29/L /1272 (Hicrî) Dosya No:94 Gömlek No:62 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Avrupa Tüccarı'ndan Bedros'un Hafız Ağa'da cehri çalışından dolayı alacağıının tahsili.

Tarih: 10/B /1273 (Hicrî) Dosya No:121 Gömlek No:68 Fon Kodu: A.}DVN.

Ba'desar Çiftliği sahibinin oğlunun borcunun cehri bağının garamesi ile tesviyesine Emirname.

Tarih: 29/Z /1275 (Hicrî) Dosya No:577 Gömlek No:48 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Eğin'deki cehrilik bağa dair müzekkiresi. a.g.y.tt (3. Anadolu)

Tarih: 17/Ca/1276 (Hicrî) Dosya No:148 Gömlek No:36 Fon Kodu: A.}MKT.DV.

Zileli Ali Halil Efendi'nin, 1273 senesi Tokat, Zile ve Kabail-i yörükân kazaları aşarından dolayı ortakları Zile Meclisi Azası Hacı Hasan Ağa ile Tokatlı Gülşen Bey'de ve Tokat Cehri öşrü bakayasından dolayı ahalide olan alacaklarının tahsil edilmesi.

Tarih: 29/Ca/1276 (Hicrî) Dosya No:386 Gömlek No:94 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Hasekilioğlu Bağdasar'ın, Hamamcioğlu Kaspar tarafından zabt edildiğini iddia ettiği ve Hazine'de kaydı bulunamayan Eğin kazasındaki "Cehri Bağ"nda binikiyüz altmışüç senesinde mevcut olan ağaç sayısının araştırılıp bildirilmesi.

Tarih: 01/C /1276 (Hicrî) Dosya No:592 Gömlek No:22 Fon Kodu: MVL

Canikli Bağdasar'ın, Eğin kazası İçka karyesinde cehrilik bağından dolayı sarraflardan Camcioğlu Kaspar ile olan anlaşmazlığının mahallinden tekidi ve istilamı talebi. (7. Anadolu)

Tarih: 01/C /1276 (Hicrî) Dosya No:592 Gömlek No:22 Fon Kodu: MVL

Canikli Bağdasar'ın, Eğin kazası İçka karyesinde cehrilik bağından dolayı sarraflardan Camcioğlu Kaspar ile olan anlaşmazlığının mahallinden tekidi ve istilamı talebi. (7. Anadolu)

Tarih: 02/M /1277 (Hicrî) Dosya No:415 Gömlek No:73 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Bağdasar'ın Sarraf Kasbar borcuna mukabil rehin olarak verdiği Cehri bağını geri alamadığından istirdadı talebi üzerine bu konuda tahkikat icrası.

Tarih: 30/M /1277 (Hicrî) Dosya No:362 Gömlek No:63 Fon Kodu: MVL

Hasekilioğlu Bağdasar'ın Harput'da cehri bağı münazaasına dair arzuhali. (3. Adi)

Tarih: 12/S /1277 (Hicrî) Dosya No:363 Gömlek No:37 Fon Kodu: MVL

Cehribağı hususuna dair Hasköylü Oğlu Bağdasar'ın arzuhali. (4. Adi)

Tarih: 09/Ş /1277 (Hicrî) Dosya No:367 Gömlek No:24 Fon Kodu: MVL

Haskilib oğlu Bağdasar'ın, Hamamcioğlu Kaspar ile cehri yağı anlaşmazlığı. (6 Adi)

Tarih: 11/S /1278 (Hicrî) Dosya No:371 Gömlek No:103 Fon Kodu: MVL

Hasekilioğlu Bağdasar'ın cehri bağını, Saraf Fisyar'ın fuzuli olarak zabt etmiş olduğundan gereğinin yapılmasına dair talebi. (2. İstida)

Tarih: 29/S /1278 (Hicrî) Dosya No:372 Gömlek No:62 Fon Kodu: MVL

Hasekilioğlu Bağdasar'ın, Eğin'de mutasarrıf olduğu cehri bağı hususuna dair arzuhali. (3. İstida)

Tarih: 21/R /1278 (Hicrî) Dosya No:510 Gömlek No:37 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Bağdasar'ın Eğin kazasından Ercanoğlu Isadora sattığı cehri (sarı boya) bedelinden olan alacağının tesviyesi.

Tarih: 07/Za/1278 (Hicrî) Dosya No:379 Gömlek No:48 Fon Kodu: MVL

Eğimli Bodasar'ın cehri bağına ilişkin arzuhali. (5. İstida)

Tarih: 22/S /1279 (Hicrî) Dosya No:399 Gömlek No:77 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Eğin'de mutasarrıf olduğu cehri bağ anlaşmazlığı. (12. İstida)

Tarih: 15/Ra/1279 (Hicrî) Dosya No:400 Gömlek No:117 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın cehrilik bağına dair arzuhali. (12. İstida)

Tarih: 15/Ra/1279 (Hicrî) Dosya No:400 Gömlek No:117 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın cehrilik bağına dair arzuhali. (12. İstida)

Tarih: 27/B /1279 (Hicrî) Dosya No:408 Gömlek No:22 Fon Kodu: MVL

Melkon ve Kalos kardeşlerin; babaları Bağdasar'ın Eğin'in İbcik karyesindeki cehri bağının istiglalinden dolayı Beyinoğlu Sökyas ile Sarraf Samascioğlu Kaspar aralarında onbeş senedir süren davanın adigeçenlerin celbolunarak halli talebi. (Fuad Paşa Riyaseti: 1. Defter)

Tarih: 25/Za/1279 (Hicrî) Dosya No:418 Gömlek No:17 Fon Kodu: MVL

Beşiktaş'ta ressam Filibas Bağdasar'ın, cehri bağından dolayı Hamamcioğlu Kasbar ile mürafaalarının icrası talebi. (16. İstida)

Tarih: 19/Ra/1280 (Hicrî) Dosya No:427 Gömlek No:122 Fon Kodu: MVL

Malkon ve Fliyozen'in cehri bağı hakkında bazı ifadeye dair rikab arzuhali. (18. İstida)

Tarih: 23/B /1280 (Hicrî) Dosya No:432 Gömlek No:93 Fon Kodu: MVL

Malkon ve Kalemkâr Filibos'un babaları Bağdasar'ın mutasarrıf olup terk etmiş olduğu cehri bağından dolayı Kasar ile davalarının görülmesi talebi. (19. İstida)

Tarih: 27/B /1280 (Hicrî) Dosya No:434 Gömlek No:47 Fon Kodu: MVL

Kalemkâr Filibos ve Malkon'un babalarından müntakil olup Gaspar tarafından zaptolunan cehri bağlarının tahkiki zımında Anadolu Teftiş Memuru'na hitaben bir kıta emirname tastiri talebi. (19. İstida)

Tarih: 23/Z /1280 (Hicrî) Dosya No:675 Gömlek No:5 Fon Kodu: MVL

Kayseri varidat-ı rüsumiyesi meyanında vaki Köşk Dağı cehrilikleri rüsumuna dair müzeyyel Divan-ı Muhasebat mazbatası. (23. Anadolu)

Tarih: 20/Za/1281 (Hicrî) Dosya No:469 Gömlek No:28 Fon Kodu: MVL

Harputlu Bağdasar'ın Kasbar ile cehri bağı niza'ına dair arzuhali. (25. İstida)

Tarih: 29/Z /1281 (Hicrî) Dosya No:475 Gömlek No:32 Fon Kodu: MVL

Eğimli Bağdasar'ın cehri bağından dolayı Sarraf Kaspar ile anlaşmazlığı. (26. İstida)

Tarih: 04/C /1282 (Hicrî) Dosya No:481 Gömlek No:102 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Kaspar ile cehri bağı anlaşmazlığına dair arzuhali. (2. İstida)

Tarih: 15/Ş /1282 (Hicrî) Dosya No:487 Gömlek No:89 Fon Kodu: MVL

Avrupa tüccarlarından Harasanoğlu Karabet'in, Tokad kazasında cehri bahçesine dair arzuhali. (3. İstida)

Tarih: 19/Ş /1282 (Hicrî) Dosya No:489 Gömlek No:109 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Harput'ta cehri yağı maddesine dair arzuhali. (4. İstida)

Tarih: 11/C /1283 (Hicrî) Dosya No:505 Gömlek No:39 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Eğin kazasında cehri bağı münazaasına dair arzuhali takdimi. (8. İstida)

Tarih: 10/Za/1283 (Hicrî) Dosya No:525 Gömlek No:59 Fon Kodu: MVL

Bülbüloğlu Heci Vartanis'in, Sarraf Aleksan'dan cehri iltizamından dolayı olan akçe münazaasına dair arzuhal. (11. İstida)

Tarih: 29/Z /1283 (Hicrî) Dosya No:532 Gömlek No:100 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Hamamcıoğlu Sarraf Kaspar ile cehri bağı anlaşmazlığından dolayı verip üzerine yazılan emirname cevabının işbu defaki arzuhaline derkenarıyla merkumun dahi Meclis-i Vala'ya celbiyle ihkak-ı hak olunmaları talebi. (13. İstida)

Tarih: 11/M /1284 (Hicrî) Dosya No:534 Gömlek No:64 Fon Kodu: MVL

Bağdasar'ın Kaçar'a istiğlal edip istikraz eylemiş olduğu akçe ve cehri bağları anlaşmazlıklarının tesviyesi talebi. (13. İstida)

Tarih: 10/C /1285 (Hicrî) Dosya No:421 Gömlek No:85 Fon Kodu: A.}MKT.MHM.

Numune olmak üzere İpek kozaları gönderildiği ve Pembe Boya ve Cehri gibi mahsullerin yetiştirileceğini havi Sivas valisinden gelen tahrirattan memnuniyet duyulduğu.

Tarih: 20/Za/1288 (Hicrî) Dosya No:645 Gömlek No:44860 Fon Kodu: İ.DH.

Kırşehir sancağının hububat ve cehri ve sair bazı liva ve kazaların varidat-ı öşriyelerinin talipleri uhdelerine ihalesi.

Tarih: 20/Za/1304 (Hicrî) Dosya No:1639 Gömlek No:22 Fon Kodu: ŞD.

Çankırı kaza ve nevahisiyle Çerkeş ve Kalecik kasaba ve nahiyelerinde gars ve zer' olunmak üzere cehri, dut, zeytin fidanları ve şeker kamışı, pamuk, haşhaş, keten ve susam tohumu irsali ile gerekli neferlerin izamı. (Kastamonu 20)

Tarih: 20/Za/1304 (Hicrî) Dosya No:1639 Gömlek No:24 Fon Kodu: ŞD.

İskilib kazasında haylice aşılı cehri fidanı olup ileride daha ziyadeleştirileceği. (Kastamonu 20)

Tarih: 15/Z /1305 (Hicrî) Dosya No:1535 Gömlek No:58 Fon Kodu: DH.MKT.

Hububat aşarı ile afyon ve cehri ihaleleri hususunda Ankara Vilayeti'nden alınan telgrafın takdim olunduğu.

Tarih: 09/M /1311 (Hicrî) Dosya No:75 Gömlek No:59 Fon Kodu: MV.

Afyon, palamut, kökboya, meyan kökü, cehri ve ketre gibi mahsulattan gümrüklerce öşür tezkirelerinin yoklanması usulünün yeniden ittihazı lüzumuna dair Ankara vilayetinin talebi.

Tarih: 10/R /1312 (Hicrî) Dosya No:30 Gömlek No:86 Fon Kodu: Y.PRK.UM.

Kayseri cehri ve kitre aşarının ihalesi.

Tarih: 29/Z /1318 (Hicrî) Dosya No:1648 Gömlek No:123568 Fon Kodu: BEO

Dersaadet piyasasından perakende suretiyle satın alınıp memalik-i ecnebiyeye gönderilmekte bulunan cehrilerin istasyonlardaki gümrük memurları tarafından yoklaması mümkün olacağından ayrıca memur ikamesine gerek olmadığı. (Maliye, Rüsumat, Orman ve Maadin)

Tarih: 01/Z /1319 (Hicrî) Dosya No:391 Gömlek No:34 Fon Kodu: ŞD.

Memalik-i ecnebiyye'ye gönderilmekte olan ve gümrüklerce öşür tezkiresi aranılmağa başlanılmasından dolayı şikayet vukubulan cehriler hakkında cereyan eden muamelata dair istizan-ı keyfiyet. (Maliye 14)

Tarih: 26/Ş /1320 (Hicrî) Dosya No:1956 Gömlek No:146652 Fon Kodu: BEO

Otluk, samanlık ve böcekhanelerin ihrakında bedelinin kura ahalisine kassama suretiyle tazmin ettirilmesi hakkındaki usulün, Haleb'in cehri, badem, fıstık ve kavak ağaçlarına da teşmili. (Dahiliye, Adliye)

Tarih: 24/6/1852 (Miladî) Dosya No:217 Gömlek No:56 Fon Kodu: HR.TO.

Anadolu'da çıkan cehri hakkında tahsis olunan verginin tanzimine dair yazı.

4. SONUÇ

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız taramalarda Kökboya ile ilgili en eski belge 1732 yılına, Cehri ile ilgili de 1805 yılına ait belgelerdir. Bu belgelerde Kökboyanın Manisa, Konya, Erzincan ve Konya'da; Cehrinin ise Kayseri, Erzincan, Sivas ve Silifke'de üretiminin yapıldığını gördük. Bu boyarmaddelerin İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine, İzmir ve Tarsus limanlarından ihraç edildiğini tespit ettik.

Literatür çalışmasında gördük ki bir dönemler "Altın ağacı" olarak bilinen ve yoğun miktarda ihracatı yapılan Cehrinin çizimlerin ötesinde fotoğrafının olmayışıdır. Bu çalışmada özellikle Kemaliye, Bayburt ve Aksaray'da çektiğimiz Cehri görsellerini kullandık.

Kayıtlarda gördüğümüz kadarıyla kökboya boya maddesi en fazla Kırkağaç, Soma civarında üretilip satılmıştır. Yine kayıtlarda Erzincan Kemaliye'deki Cehri bahçelerinden bahsedilmesi bu boya maddelerinin bilinçli bir ziraatının yapıldığının göstergesidir. Diğer ilgi çeken kayıt ise boyahanelerle ilgili olanlardır. Her boyahane sadece bir rengi boyamaktadır. Bu şekilde her renk için uzmanlaşma sağlanmıştır. "Tokat mavi boyahanesi" ve "Kayseri kırmızı boyahanesi" gibi.

Bu çalışma Türk el dokumalarında en çok kullanılan ve ekonomik olarak da önemli bir yeri olan kökboya ve cehri üzerine yoğunlaşmıştır.

Dünya üzerinde geçmişten günümüze yaşayan birçok kültür bitkisel boyacılıkla uğraşmış ve kendi geleneksel boyama yöntemlerini ortaya koymuşlardır. Türklerde de dokumacılık kültürü ile başlayan ve onunla birlikte gelişen doğal boyamacılık Anadolu'ya yapılan göç sonrasında burada, bölgenin zengin bitki örtüsüne sahip olmasının verdiği avantajı da kullanarak köklü bir boyacılık geleneği oluşturmuştur. Uzun yıllar bu köklü gelenek devam etmiş, Türk dokumacısının zevki ve becerisi ile ortaya çıkan Türk Kırmızısı gibi özel bir renk ve onun boyama reçetesi dünyaya mal olmuştur. Bugün bitkisel boyalar kimyasal boyaların günlük yaşantımızda aldıkları yeri giderek artırmalarının bir sonucu olarak eski önemini kaybetmiş görünmektedir.

Doğal boyarmaddelerinin birçoğu günümüzde bitkisel ilaçların etken maddeleri olmaları ve antioksidan maddeler içermelerinden dolayı toksik, kanserojen ve çevre kirliliğine

yol açmadığı bilinmektedir. Birçok doğal boyarmadde antibakteriyel özellik göstermesi yine birçoğunun antimikrobiyel özellik göstermeleri nedeni ile günümüzdeki önemi gittikçe artmaktadır. Petrol ve petrol ürünleri türevine bağlı olmayan bu boyarmadde kaynaklarının birçoğu doğadan hiçbir emek harcanmadan kendiliğinden oluşmakta istendiğinde de tarımı yapılabilir.

Günümüzde Cehri'nin zayıflamada yardımcı özelliği açıklandıktan sonra boyarmaddenin fiyatı 5 katına çıkmıştır. Tıpta kullanımı dokumalarda ve tekstil sektöründe ne kadar sağlıklı olduğunun da bir kanıtıdır denilebilir.

El sanatlarında kullanılmasında ise en önemli etken az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanlarında veya tarım alanlarında iş-gücü yaratmak amacıdır. Bu amaç doğrultusunda günümüzde Türkiye ve dünyanın çeşitli bölgelerinde doğal boyamacılığın yeniden özellikle el sanatları başta olmak üzere birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Gerek kamu kuruluşları gerek özel teşebbüs bazı dernekler ve vakıflar kırsal alanda iş gücü yaratmak amacıyla çeşitli projelerle gündeme getirmişlerdir. Bu konuda en önemli ve güdümlü projeleri desteklemek amacıyla Avrupa Birliği'nin kültürel mirasın korunması kapsamındaki çerçeve projeleridir. Doğal boyamacılığın tarihsel boyama reçetelerine sadık kalınarak; tekstil, kâğıt, pigment, tablo, duvar resmi vb. yeniden üretilmesi ayrıca da Restorasyon ve Konservasyon da bu doğal maddelerin kullanımı amaçlanmıştır.

Doğal boyamacılık günümüzde Türkiye'de el sanatları alanında yalnızca yün halı ve kilimlerde kullanılmaktadır. Pamuk ve ipekte ise kullanılmamaktadır. Oysa doğal boyarmaddelerle ipek elyafının boyanması oldukça basittir. Doğal boyamacılık günümüzde yazma, baskı ve batık el sanatlarında ne yazık ki kullanılmamaktadır. Her ne kadar bu bağlamda el sanatları ürünlerinin bazen doğal boyalı oldukları iddia edilse de yapılan boyarmadde analizlerinde böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Geçmişte; tezhip, minyatür, hat ve ebruda tamamen doğal boyarmaddelerle boyama yapılmasına karşın günümüzde doğal boyarmaddeler kullanılmamakta ya da kısmen kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında doğal boyarmaddelerin bu el sanatlarında da yeniden kullanılması için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Doğal boyamacılıkta kullanılan bitkilerin birçoğu bir veya iki yıllık bitkilerdir. Bu nedenle her yıl önemli bir boyarmadde kaynağı heba olmaktadır. Bunların el sanatlarına kazandırılması önemlidir diye düşünüyoruz.

Eğer el sanatlarının gelişimi sağlanmak isteniyorsa doğal boyamacılığın, el sanatlarının her alanında kullanılması kaçınılmazdır. Dünyada doğal boyamacılığın el sanatlarında kullanılmasına yönelik bir gelişme görülmektedir. Geçmişinde boyacılık anlamında dünyada önemli bir yer edinen ve hatta Türk kırmızısı adı ile de dünyada söz sahibi olan Türkiye'nin el sanatlarının her alanında yeniden doğal boyarmaddelerin kullanılması önemli bir rol oynayacaktır.

Doğal boyarmaddelerin günümüzde kumaş boyamacılığında kullanımı için çalışmalar sürdürülmektedir. Doğal boyarmaddelerin özellikle çocuk tekstillerinde kullanımı önemlidir. Bebek bedeninin hassas ve hastalıklara karşı korumasız oluşu onlar için kullanılan malzemelerin de hassas olmasını gerektirir.

Son yıllarda doğal olan ürünlere olan talebin artması bu konunun ticari olarak istismarına sebep olmaktadır. Birçok firma sözde doğal boyarmadde kullanarak ürünlerini boyadıklarını ifade etse de ürünlerin renklerine bakıldığında ve analizleri yapıldığında bunların doğal boyarmadde olmadığını görülebilecektir.

Ülkemizde bu anlamda yapılan boyaları denetleyen bir kurumun olmayışı bu alanda bir boşluk oluşturmaktadır. Bu denetlemeyi yapacak bir kurum veya araştırma merkezine acil olarak ihtiyaç duyulmaktadır.

Doğal boyamacılığı yaygınlaştırmak için en önemli sorunlardan biri de boyarmadde kaynaklarını korumak ve değerlendirmek olmalı diye düşünüyoruz.

Bitkisel boyacılığın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için boya bitkilerinin tarımının yapılması alınabilecek önlemlerin en önemlilerinden birisidir. Bir ürünün pazarı olduğu sürece üretiminin devam ettirilebileceği bir gerçektir. Bu nedenle doğru bir planlama yapılmalı, üretim, üretici ve kullanıcı arasındaki iletişim sağlanarak başlatılmalıdır. Bu amaçla yapılacak planlama ve yürütme faaliyetleri için el dokuması halı ve kilimciliğin yoğun olarak

yapıldığı yörelere öncelik verilmeli ve yine öncelikle yörenin geleneksel boya bitkileri çalışma kapsamına alınabilir.

Kökboya ve Cehri ile başladığımız bu çalışma kendi alanımızda destek bir kaynak olarak veya bir model olarak değerlendirilebilir. Mevcut literatür taranmış, onlardaki çelişen bilgiler karşılaştırılmış, arşiv bilgileri ile bunlar desteklenmiştir. Geleneksel sanatlardaki en büyük sorunlarımızdan biri de geçmişten gelen kayıtların doğru değerlendirilmemesidir. Nerede boyahane kurulmuş, boyarmadde kaynakları en çok nerede üretimi yapılmış bunların tespiti sayesinde yeni üretimlerde bu verilerden faydalanılabilecektir. Bir boyahanenin kaydına henüz rastlamamış olsak da bu olmadığı anlamına gelmemektedir. Boyama reçeteleri olan bir kayıt geçmiş örneklerin tespitini kolaylaştıracaktır ama bugün DATU gibi kurumlar analiz yöntemlerinden yola çıkarak bunu yapmaktadırlar.

Cadde Maliye
D. K.No: 30826

Tiftik, Marzi, Kalkboya ve gömme nüsümüne
ve sairine dair temessük. a.gitt.

بیخبره

باعث زقم حروف اولدرکه
تفتک و ماضی و کون بویه سنک قیم اولون کون و سائر و برکولرینه صل علیہ دن تفتک بخرقه سنک او جرباره و ماخینک بخرقه سنک بر باره
و کون بویه سنک بخرقه سنک ایکیتر انچه رسملی جانب بیریون بابعدی طرفلرینک لطف اوزده نظیر و ایراد جدید هابون حزنه طرفلرک ادره برباره
بیورلمقدن ناشی منعه سجاخنک حاوی اولدیغی ایزیر و سائر جمع قضا و فرالیزین حاصل اولون و محال افرده ایزیر و سیواس و توقاد و دیار بکر و استا طرفلرینه
قونیه و قیصریه و سائر حاوی اولدیغی محللرده بوظن و محال افرده مذکورده ده صرف و لفظن و بولمحللرده غیری عربستان طرفلرینه کیده اشیا: مرقوم دن و سیواس
کینلرک رسملی اولمحللرده الیه حق اولدیغینده ایالت مذکورده بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس
ایالتنه واقع توقاد و سائر محلی اولدیغی قضایا لرد بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه
و دیار بکر و حلب و استا طرفلرینه کینلرک رسوماتی اولمحللرده تحصیل اولدیغی اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه
اشیا: مذکورده دن و دیار بکر ایالتنه بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه
کینلرک رسملی اولمحللرده الیه حق اولدیغینده بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه
سجاخنک واقع کوروس و بتورجه قضایا یکن ضرورتین صرف و لفظن و بولمحللرده غیری عربستان طرفلرینه کینلرک رسوماتی
اولمحللر تحصیل اولدیغینده بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه
و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و استا طرفلرینه کینلرک رسوماتی
شاهی فاقه دکن سنه کامله و ربط ایکن اوزده درغون و التزام طلب و رغب اولون حسین کامل انجا، بالکن اوتوز پدی بلای بشور غرضی بدل التزام
درغون و التزام اولدیغی ایزیر و سائر جمع قضا و فرالیزین حاصل اولون و محال افرده مذکورده ده صرف و لفظن و بولمحللرده غیری عربستان طرفلرینه
مرمورده نیشکی و برکله سالفا ذکر محللرده بوظن و محال افرده توقاد و ایدن اشیا: مرقوم دن و سیواس و دیار بکر و استا طرفلرینه
نیشکیون منعه سجاخنک و فرما و سیواس و دیار بکر و استا طرفلرینه کینلرک رسوماتی
بیشرفیدی قطع امرشرف اعطای سبب باینج سنوت سنک و بیخبره

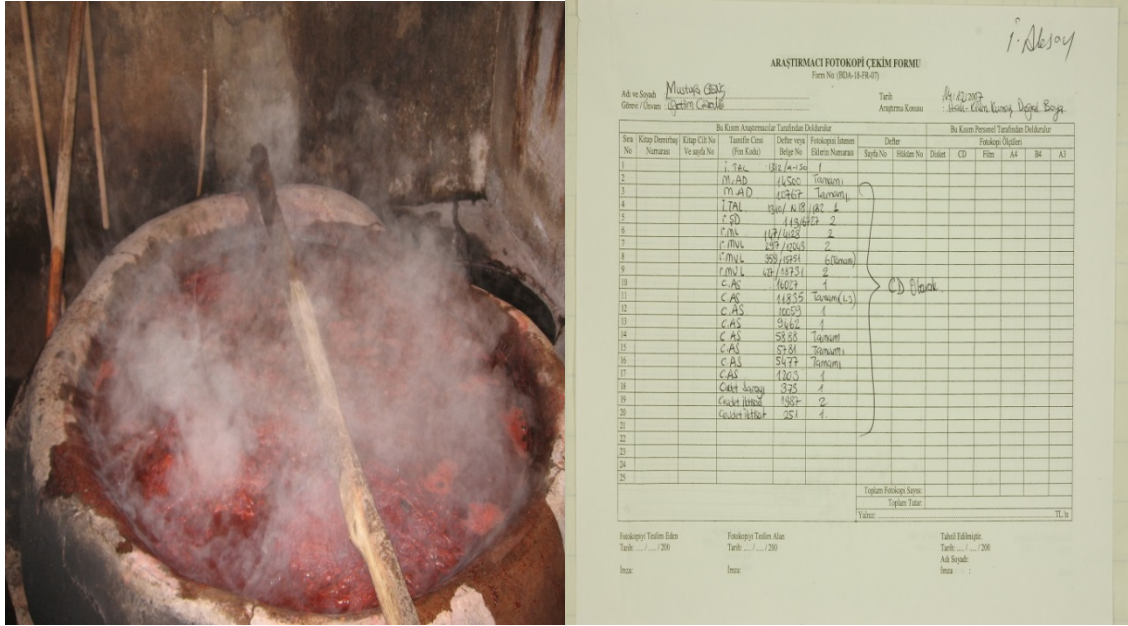
Bais-i Terkimi huruf oldur ki;

Tiftik ve mazı ve kökboyasının katim olan gümrük vesair vergilerine hanel gelmiyerek tiftiğin beher kıyyesinden üçer pare ve mazının beher kıyyesinden birer pare ve kökboyasının beher kıyyesinden ikişer akçe resimleri canib-i miri için bayileri tarafından alınmak üzere tanzim ve irad-ı cedid-i hümayün hazinesi tarafından idaresi irade buyurulmaktan naşi Muğla Sancağının havi olduğu İzmire tevarüd eden ve Karaman eyaletinde vak'ı; Konya ve kayseriyye vesair havi olduğu mahallerde bulunan ve Mahali ahirden tevadüd iden ... mezkureden. İzmir ve Sivas ve Tokat ve Diyarbekir ve Asitane taraflarına gidenlerin resimleri ol mahallerde alınacak olduğundan eyalet-i mezkurede sarf olunan ve bu mahallerden gayri Arabistan taraflarına giden eşya-i merkumeden ve Sivas Eyaletinde vaki Tokat vesair-i muhtevi olduğu kazalarda bulunan ve mahal-i ahirden tevcidüd eden eşya-i mezküreden İzmir ve Eyalet-i Karaman ve Konya ve Kayseriyye ve Diyarbekir ve Halep ve Asitane (İstanbul) taraflarına gidenlerin rüsumatı ol mahallerde tahsil olunacak olduğuna binaen Sivas Eyaletinde ve Tokat'da sarf olunan ve Arabistan taraflarına giden eşya-ı Mezküreden ve Diyarbekir Eyaletinde bulunan ve Mahalli Ahirden tevarüd eden eşya-i Mezküreden İzmir ve Eyalet-i Karaman ve Sivas ve Halep ve Asitane tarafları4na gidenleri resimleri ol mahallerde alınacak olduğundan fakat Eyati merkumede sarf olunan ve bu mahallerden gayri Arabistan taraflarına giden ve Kezalik Saruhan Sancağında vaki Gürdüs (Gürdes) ve Deymurca (Demirci) Kazalarında bulunan eşya-ı mezküreden İzmir ve Sivas ve Tokat ve Eyaleti Karaman ve Diyarbekir ve Asitane taraflarına gidenlerin rüsumu ol mahallerde tahsil olunacak olduğundan fakat kazayeteyni mezkureteynde (iki kaza) sarf olunan ve bu mahallerden gayri Arabistan ve İtalya taraflarına gidenlerin ve Halep eyaletinde bulunan ve mahallei ahirden tevarud edenlerin ve Asitane-i Saadete gelen/eşya-i selase-i mezkurenin (adı geçen üç eşyanın) rüsumatını 1218 senesi martı ibtidasından sene-i merkum Şubat-ı gayetle ..... birsene-i kamil-e sapt ve rapt eylemek üzere deruhte ve iltizama talip ve Ragıp olan Hüseyin Kamil ağaya yalnız 37500 kuruş bedel-i iltizam ile deruhte ve ilzam olunup ol dahi iltizam ve kabül ..... bedel iltizamı olan meblağ-ı mezburu vakit ve zaman ile eda eylemek üzere irad-ı cedid-i humayunu hazinesine ..... temessükü virmekle salif-i zikr mahallerde bulunan eşya-i mezkure-i şurut'u muharrise üzere cem ve tahsil eyleyüp taraf-ı ahirden müdahale olunmamak üzere zap için sancağı ve Karaman ve Sivas ve Diyarbekir ve Halep Eyaletlerine ve

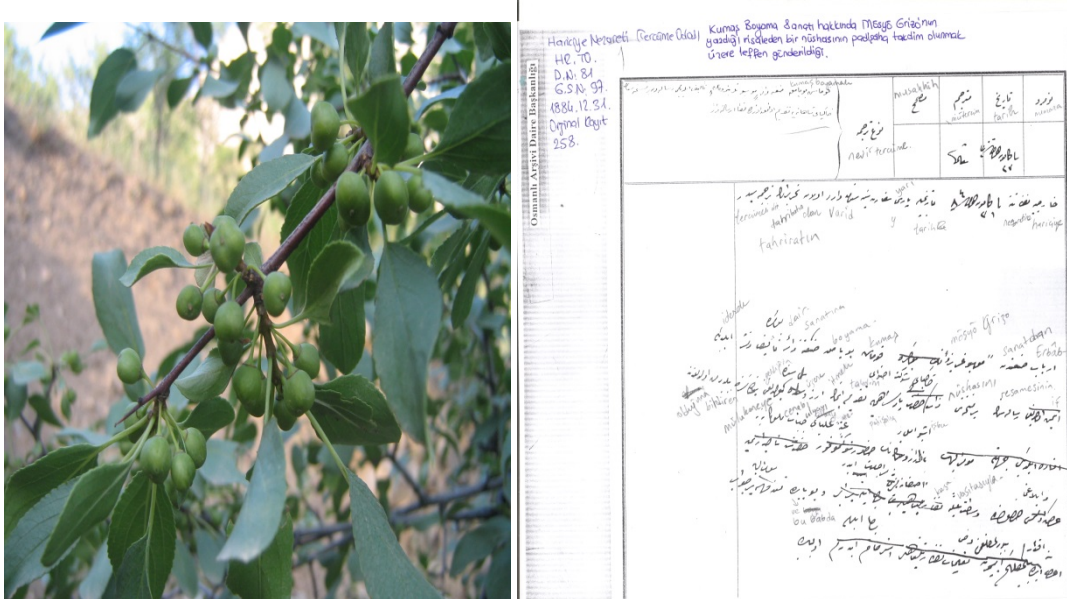

Saruhan sancağında vakikazayetn-i mezkureteyn-e ve Asitane taraflarına başka başka yedi kat'a emri şerif-i itası babında iş bu temessük sene 1217 de verildi.

ELHAC İBRAHİM

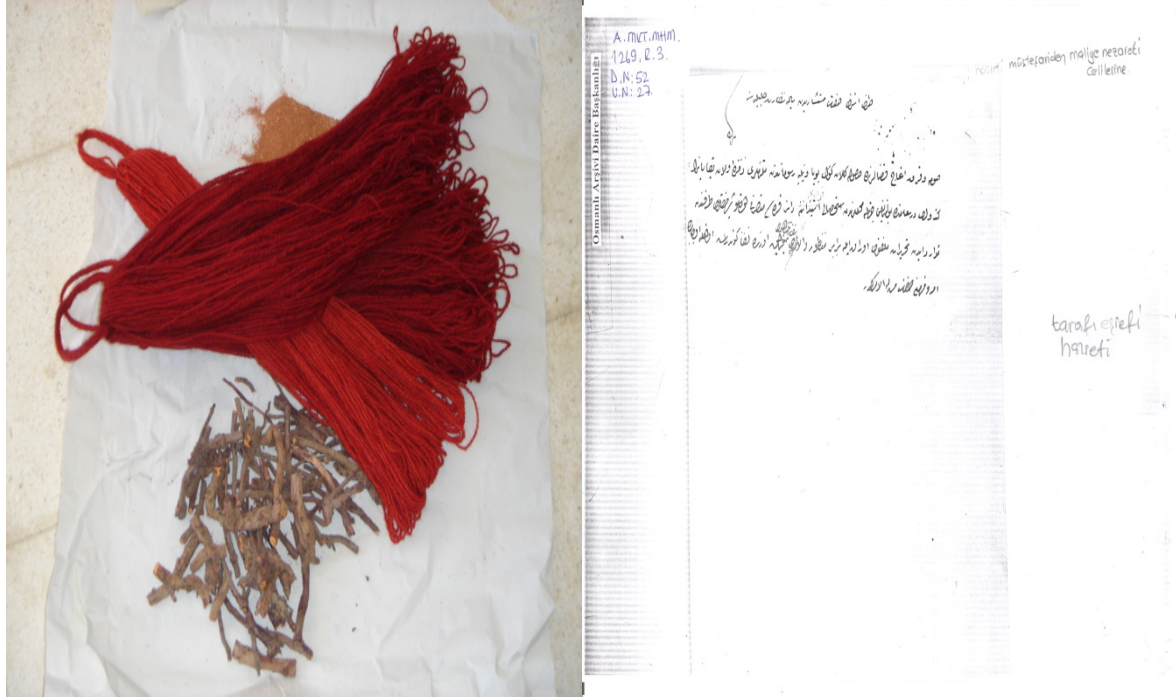

Görüntü 1: Kökboya ile Boyama Arşiv Belge Talep Formu, Mustafa Genç Arşivi.

Görüntü 2: Cehri, Mustafa Genç Arşivi, 2006.

1312(1895) Tarihli belgede de Adana Valisi tarafından gönderilen Cehri ve Kitre İşarıyla ilgilidir.

Görüntü 3: Kök Sürgünü Ve Boyanmış İpler, Recep Karadağ Arşivi.

Soma ve Kırkağaç bölgesindeki Kökboya ve Penbe Boya Rüsumatıyla ilgili bir belgede şunlar belirtilir.

Taraf-ı Eşref-i Hazreti müsteşariden ..neferin celilesine.

Soma ve Kırkağaç Kazalarında husule gelen Kökboya ve Penbe rusumatından telezzümleri.....olan bekayanın kendileri...dersaadette bulunduğu cihetle mahallerinden istihsalı istizanına dair Karesi Mutasarrıfı Devletli Paşa Hazretleri tarafından....iden tahrirati mefuf evrak ile beraber manzur olan.....

Emrü Ferman Hazreti Men Lehül Emrindir.

Görüntü 4: Cehri, Kemaliye Mustafa Genç Arşivi, 2006.

Görüntü 5: Cehri ve Boyanmış Yün İpler, Recep Karadağ-Mustafa Genç Arşivi.

Görüntü 6: Kökboya Bitkisi, Mustafa Genç Arşivi, Dinar 2006.

Görüntü 7: Kökboya İle Boyama, (Aksaray-Sultanhanı) Mustafa Genç Arşivi.

Görüntü 8: Kökboya, Mustafa Genç Arşivi

Görüntü 9: Kökboya, Mustafa Genç Arşivi, Sakarya 2012.

KAYNAKÇA

- BAYKARA, T., (1967). "Cehri Üzerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, (16).
- BAYKARA, T., (1998). "Kök Boya" , **Arış**, Atatürk Kültür Merkezi, Başbakanlık Atatürk Dil ve Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Yayınları, Ankara.
- BAYTOP, T., (1984). **Türkiye'de Bitkilerle Tedavi**, İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- BRUGGMAN, W-BOHMER, H., (1982). **Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien** Verlag Kunst-Antiquariblen GmbH, München, Germany.
- ENEZ, N., (1987). **Doğal Boyamacılık Anadolu'da Yün Boyamacılığında Kullanılmış Olan Bitkiler ve Doğal Boyalarla Yün Boyamacılığı**, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul.
- ENEZ, N., (2008-2009). "Halıları Kırmızıya Boyayanlar", **P Dünya Sanatı Dergisi**, S.50, Kış
- EŞBERK, T-HARMANCIOĞLU, M., (1952). "Ceviz(Juglans regia L.)", **Ankara Üniversitesi Ziraat fakültesi Yıllığı**, Ankara, Yıl:2, Fasikül:1.
- ETİKAN, S., (2011). "Geleneksel Dokumaların Rengi Bitkisel Boyalar", <http://www.ekolojimagazin.com/?s=magazin&id=501>
- ETİKAN, S., (2011). "Doğal Boya geleneğinin Türk Halı Sanatında Yeri ve Önemi üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi**, S:1, Cilt:1
- EYÜBOĞLU, Ü-OKAYGÜN, I-YARAŞ, F., (1983). **Doğal Boyalarla Yün Boyama, Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler**, Uygulamalı Eğitim Vakfı, İstanbul.
- DEMİR, M-ÇELİK, S-NOYAN, Ö,F., (2006). "Türkiye'de Yetişen Bazı Önemli Boya Bitkilerinin Üretim Teknikleri ve Elde Edilen Renklerin Haslık dereceleri", **III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi**, Tokat, Cilt III, s.1187-1196
- DÖLEN, E., (1992). **Tekstil Tarihi**, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, No: 92.
- GEGENFURTNER., Karl R., (2005). **"Beyin ve Algılama"**, Çev:Barış Konukman, İnkılap Yayıncılık, İstanbul.
- GENÇ, M. ve GÖÇMEN, M., (2007). "19. ve 20.Yüzyıllara Ait Hamid Sancağı Kadı Sicillerinde Yer Alan Dokuma Ve Boyar Maddelerle İlgili Kayıtlar", **İCANAS 38 (Uluslararası Kuzey Afrika ve Asya Araştırmaları Kongresi)**, 10-15 Eylül, ANKARA.

HARMANCIOĞLU, M., (1995). **Türkiye' de Bulunan Önemli Bitki Boyalarından Elde Olunan Renklerin Çeşitli Müessirlere Karşı Yün Üzerinde Haslık Dereceleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 77. Çalışmalar: 41. Ankara.

KARADAĞ, R., (2007). **Doğal Boyamacılık**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Geleneksel El Sanatları ve Mağazalar İşletme Müdürlüğü Yayınları no:3, Ankara.

KAYABAŞI, N., (1995). **Cehri (Rhamnus petiolaris L.)'den Elde Edilen Renkler ve Bunların Yün Halı İplikleri Üzerindeki Haslık Dereceleri Üzerinde Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Fen Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

KAYABAŞI, N. ve ARLI, M., (2001). "Cehri (Rhamnus petiolaris)'den Elde Edilen Renkler", **Tarım Bilimleri Dergisi**, Ankara, S:3

KAYABAŞI, N. vd., (2002). **Hatmi (Alcea striata DC.) Çiçeğinden Elde Edilen Renkler ve Bu Renklerin Bazı Haslık Değerleri Üzerine Bir Araştırma**, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi.

KIZIL, Ş., (2000). **Bazı Çivit Otu (Isatis tinctoria L., Isatis constricta Davis) Türlerinde Uygun Ekim Sıklığı ve Boyama Özelliklerinin Saptanması Üzerine Araştırmalar**, Doktora tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, Ankara.

KORUR, R.N., (1937). **Türkiye'de Nebati Boyalar**, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, Sayı: 41.

KÖŞKER, Ö., (1945). "Cehri- Rhamnus Saxatilis", **Matematik ve Tabiat Dergisi**, Ankara, Cilt:1, S:5.

ÖNAL, A., (1989). Mustafa KEPEZ; "CEHRİ(Rhamnus Tinctoria)'dan Boyarmadde Ekstraksiyonu ve Yün Liflerinin Boyanması" , **Doğa Türk Kimya Dergisi**.

ÖZTÜRK, İ., (1997). **Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama**, Temel Kaynaklar Dizisi, Ürün Yayınları, Ankara.

ÖZTIĞ, F., (1959). **Faydalı Bitkiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Sayı: 823, Fen Fakültesi. No: 26, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul.

SOMUNCU,M.,(2004). "Cehri Üretimi ve Ticaretinin 19. Yüzyılda Kayseri Ekonomisindeki Yeri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22.

TEZ, Z., (1987). "Eski Doğu Halılarındaki Boyarmaddeler", **Tekstil ve Makine**, Kasım, S.1 (6).

Belge Transkripsiyonları Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim elemanı Öğr. Gör. Orhan ALTUĞ ve Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr A.Sacit AÇIKGÖZOĞLU tarafından yapılmıştır.